

SKILDRARE:

PETTER NICLAS
MATHESIUS

§. 15. Om Gamle Carleby Socken.
Denna Socken har i äldsta tider varit kallad *Kokkola*, såsom den ännu kallas af Finnarne, men sedermera har den fått namnet *Carleby*. Detta namn jemte dess första pastor synes Socknen hafva erbållit antingen då Carl VIII ännu var Riks-Marsk, och för sina utmärkta förtjenster uppbar årlig skatt från hela Finland och Öland, eller sedan han kommit på thronen. Efteråt, sedan staden *G. Carleby*, så benämnd till skilnad från *Ny-Carleby*, blifvit anlagd här, har Socknen burit samma namn som staden.

Den gränsar i N till Lochteå och Kelviå, i S med sina begge ändar till Pedersöre, midt på till Kronoby Socken, i Ö till Wiitasaari och Saarijärvi Socknar af Tavastland, och i V till hafvet. Längden från SO till NV utgör 12 och bredden 2 mil. *Vetil* å, som upprinner i öfversta delen af Socknen ur *Synäjarvi* sjö invid landtryggen, genomflyter Socknen, och sedan den i början utgjort endast en smal bäck, får den efter hand tillflöden af flere bäckar, bland hvilka den största är *Halsa*, som kommer från ett litet träsk vid yttersta Socknegränsen, genomflyter *Halsa träsk* och utfaller i denna å $\frac{1}{3}$

På 1730-talet hade Österbotten precis återhämtat sig från den s.k. stora ofreden, under vilken området hotades att utplånas då ryska styrkor med våldsamma följder intog stad efter stad. Då det blev lugnare och invånarna återgick till vardagen reste en lärd man vid namn Petter Niclas Mathesius (1711–1772) runt i Österbotten.

Mathesius.
Bild: Pyhäjoki
församling,
Olli Luhtasela.

“

UTOM ÅKERBRUK IDKAS HÄR
TJÄRBRÄNNING OCH
BJELKSÅGNING;
KUSTBOERNE SYSSELSÄTTA
SIG JEMVÄL MED
SKEPPSBYGGGERI, OCH DE,
SOM BO NÄRA STADEN, MED
TEGELBRUK. SOCKNEN HAR
95 MANTAL.

”

Mathesius, om “Gamla Carleby socken”, den dåvarande landskommunen år 1734.

Petter, eller Pehr Niclas Mathesius från Pyhäjoki var kyrkoherde, länsprost och lantdagsman. Som ung reste han till Uppsala i Sverige för att skaffa sig utbildning. Mathesius kan bäst beskrivas som Österbottens observatör men han hade många andra roller. Han blev bekant med Anders Chydenius bl.a. genom viktiga ärenden i lantdagen. Mathesius hade, vid sidan av Chydenius, en viktig roll i att de österbottniska städerna fick stapelrätt år 1765.

Karta från 1600-talets slut. Pas-Kaart van de Geheelen Noord Bodem beginnende van Gaste en Abo, tot aan't Eynde van Tornes.

D. D.
DISSERTATIO GEOGRAPHICA
DE
OSTRO-
BOTNIA,

QUAM,
Consensu Ampliil. Facultat. Philof.
In Reg. Academia Uplalienfi,

PRAESIDE
Ampliff. atque Celeberrimo VIRO,
MAG. ANDREA
WERNERII

Eth. & Polit. PROFESS. Reg. & Ord.
h. t. RECT. MAGNIFICO,
PROGRADU,

Ad publicum Bonorum examen modeste defert
PETRUS NICOLAUS MATHESIUS,
OSTROBOTNIENSIS,

In Audit. Gust. Maj. d. 17. Junii
Anni MDCCXXXIV,
Horis ante meridiem solitis.

UPSALIÆ, LITERIS WERNERIANIS.

På 1730-talet undersökte Mathesius det dåtida Österbotten ur ett geografiskt perspektiv. Hans pro gradu-avhandling från 1734, *Dissertatio geographica de Ostrobotnia* (sve. "Geografisk Beskrifning om Österbotten") är den första kända skriftliga beskrivningen av det historiska Österbotten. Tidigare var det vanligt att man gjorde dylika områdesbeskrivningar ur en ytterst positiv synvinkel men Mathesius hörde till dem som eftersträva- de en realistisk bild. Samtidigt ville han naturligtvis att statsmakten skulle stöda Österbotten så att området med sin företagsamma befolkning skulle förbli välbärgat också i framtiden.

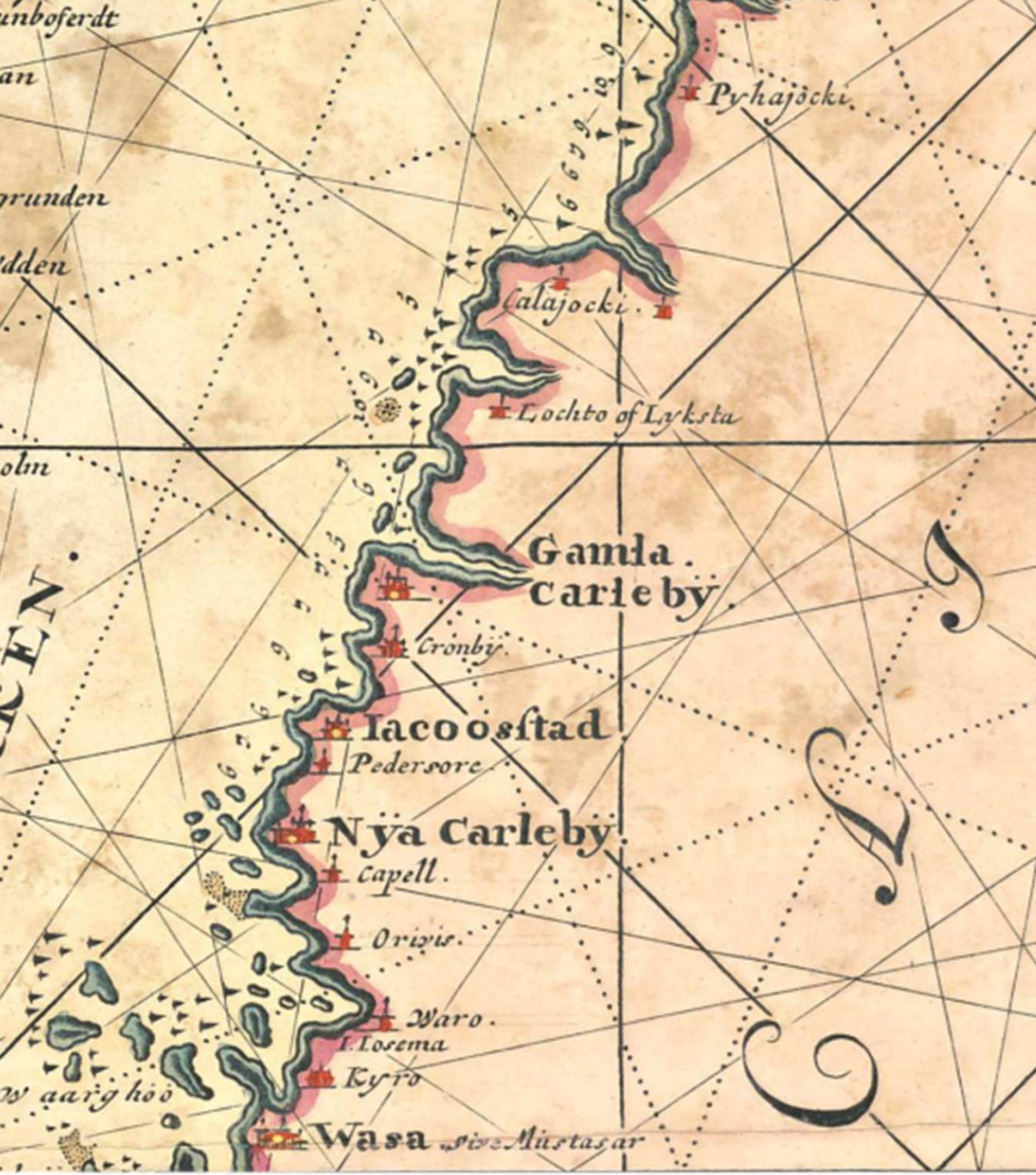

Karl den
VIII

“

DENNA SOCKEN HAR I ÄLDSTA TIDER VARIT KALLAD KOKKOLA, SÅSOM DEN ÄNNU KALLAS AF FINNARNE, MEN SEDERMERA HAR DEN FÅTT NAMNET CARLEBY. DETTA NAMN JEMTE DESS FÖRSTA PASTOR SYNES SOCKNEN HAFVA ERHÅLLIT ANTINGEN DÅ CARL VIII ÄNNU VAR RIKS-MARSK, OCH FÖR SINA UTMÄRKTA FÖRTJENSTER UPPBAR ÅRLIG SKATT FRÅN HELA FINLAND OCH ÖLAND, ELLER SEDAN HAN KOMMIT PÅ THRONEN. EFTERÅT, SEDAN STADEN G. CARLEBY, SÅ BENÄMND TILL SKILLNAD FRÅN NY-CARLEBY, BLIFVIT ANLAGD HÄR, HAR SOCKNEN BURIT SAMMA NAMN SOM STADEN.

”

“

DEN GRÄNSAR I N
TILL LOCHTEÅ OCH KELVIÅ,
I S MED SIDA BEGGE ÄNDAR
TILL PEDERSÖRE, MIDT PÅ
TILL KRONOBY SOCKEN,
I Ö TILL WIITASAARI OCH SAARIJÄRVI
SOCKNAR AF TAVASTLAND,
OCH I V TILL HAFVET.

”

Bild: Nieuwe Paskaart Van de Noord-Bodem: beginnende aen de Oost Zijde van Abo tot Torne en aen de West-kant van Torne tot GafleVooght, Claes Jansz (1692)

Conrad Sovelius: Karleby kyrka.

“

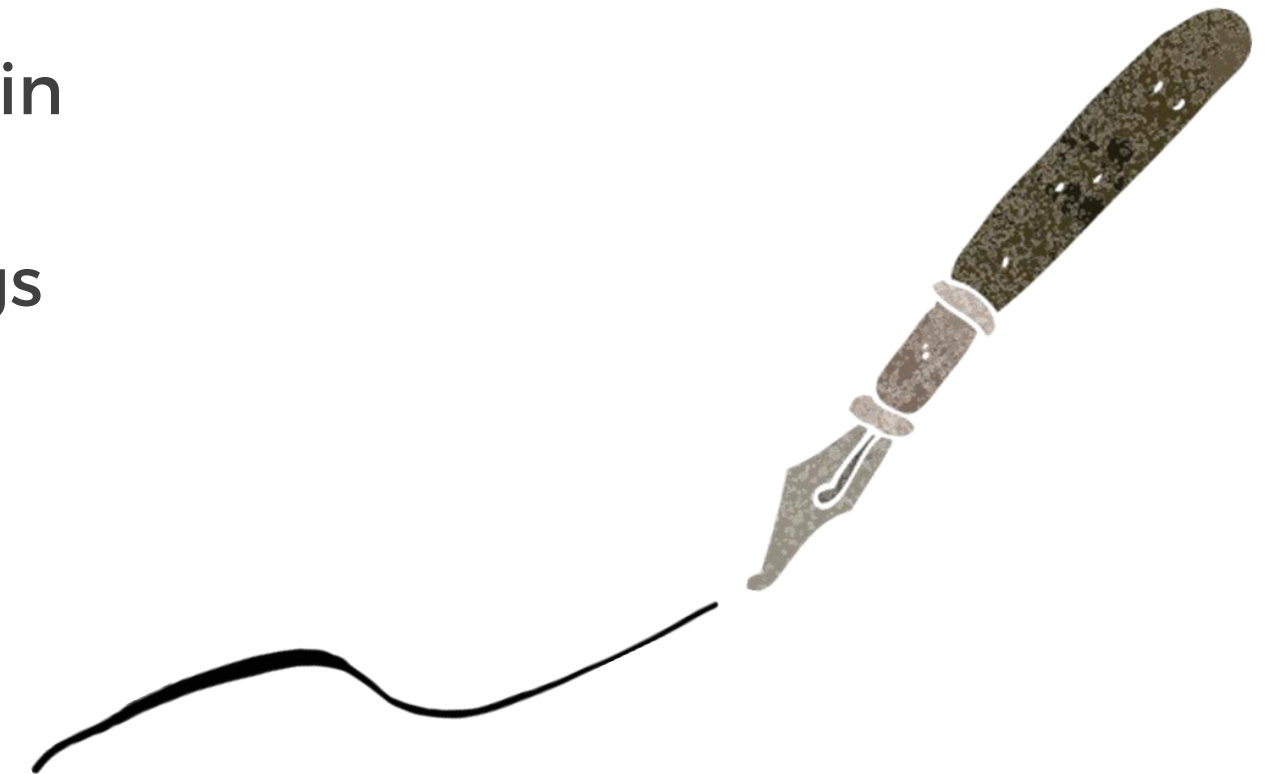
VID HVILKEN TID LANDSKYRKAN
HÄRSTÄDES BLIFVIT BYGGD, KÄNNER
JAG EJ BESTÄMDT; MEN DESS HÖGA
ÅLDER VITSORDAS TYDLIGT AF MUREN,
SOM ÄR BYGGD AF STÖRRE STEN OCH
HÅLLER 3 ALNAR I TJOCKLEK. ÅR 1699
BLEF SACRISTIAN UTVIDGAD, OCH 1709
ETT KORS TILLBYGGDT PÅ SÖDRA
SIDAN. GUDSTJENSTEN SÅ VÄL I
STADS- OCH LANDSKYRKAN BESÖRJES
AF PASTOR, SOM BOR UTOM STADEN,
OCH TVENNE KAPELLANER, HVILKA BO
I STADEN. HÄRTILL KOMMER EN
ADJUNCT, SOM TILLIKA FÖRESTÅR
COLLEGÆ-TJENSTEN VID G.CARLEBY
SKOLA.

”

Petter Niclas Mathesius

Källor:

- BLF, Bibliografiskt lexikon för Finland, <http://www.blf.fi/artikel.php?id=2702>
- Karta: Nieuwe Paskaart Van de Noord-Bodem: beginnende aen de Oost Zijde van Abo tot Torne en aen de West-kant van Torne tot GafleVooght, Claes Jansz (1692) på Dorias sidor: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00008564> , Public domain
- Karta: Pas-Kaart van de Geheelen Noord Bodem beginnende van Gaste en Abo, tot aan't Eynde van Tornes (1697) på Dorias sidor: <http://www.doria.fi/handle/10024/123155> , Public domain
- Mathesius 1734: Maantieteellinen väitöskirja Pohjanmaasta, övs. till fin. av Sironen & Rossi, Uleåborgs Universitet 2008
- Pyhäjoki församling, Olli Luhtasela, bild av Mathesius
- Tidskrift i fosterländska ämnen 1843 (avhandlingen av Mathesius på svenska)

SKILDRARE:

JOHAN
FREDRIK
SANDELIN

J.F. Sandelin. Vi Neristassbor rf, Karleby hembygdsarkiv.

Rektorn för den svenska elementarskolan i Gamlakarleby, **Johan Fredrik "Jukku" Sandelin** (1862–1950), var en av ledarna för finskhetssträvandena på orten i början av 1900-talet. Han blev student från Vasa lyceum 1881 och avlade filosofie kandidatexamen 1886. Flera årtionden senare, vid en ålder av 58 år, avlade han teologisk dimissionsexamen 1920 och prästvigdes samma år.

I slutet av 1880-talet fick han anställning först som vikarierande och senare ordinarie tjänst som lärare i religion, historia och geografi vid elementarskolan i Gamlakarleby. På hösten 1892 blev han vald till skolans rektor, en uppgift som han skötte till 1925. Sandelin verkade också som folkskoleinspektör i Gamlakarleby 1890–98 och 1913–1926, och förestod dessutom en bokhandel i staden 1912–1920.

Högre elementarskolan från 1866 i hörnet av Storgatan och Fabriksgatan, ritad av arkitekten L.I. Lindqvist. Skolan brann 1990. Vi Neristassbor rf, Karleby hembygdsarkiv.

Diverse.

Gamlakarleby elementarskola

öppnas åter den 2 september kl. 9 f. m. Inträdesförhör vid skolan eger rum den 29 maj och den 31 augusti. Nya elever böra anmälas af sina föräldrar eller målsmän någon af ofvasagda dagar kl. 8 f. m. hos under-tecknad å elementarskolan. Vid anmälan inlämnas prestbevis och senast erhållna skolbetyg. Eleverna böra vara försedda med blyerstspenna och papper.

J. F. Sandelin.

Österbottningen
2.8.1901

Kokkolan Ruotsalainen Alkeiskoulu
avataan jälleen 2 p. syysk. klo 9 a. p. Sisään pääsy tutkinto tapahtuu koulussa 29 p. toukok. ja 31 p. elok. Uusia oppilaita ilmoitetaan allekirjoittaneelle alkeiskoulussa yllämainittuina päiviinä klo 8 a. p. Ilmoitettaessa tuodaan papinkirja, koulutodistus, lyijykynä ja paperia mukaan.
J. F. Sandelin.

Tidningen Kokkola 13.8.1901

Under sina år i Gamlakarleby ägnade Sandelin mycket av sin tid åt kommunala förtroendeuppdrag. Han verkade som fullmäktigemedlem i olika perioder mellan åren 1896–1920, därav som fullmäktigeordförande 1910–1920. Han tillhörde bl.a. folkskoledirektionen, förmyndarnämnden, fattigvårdsstyrelsen, styrelsen för Libeckska sjukhuset, styrelsen för K.H.Renlunds museum, direktionen för hantverkarskolan samt olika kommunala kommittéer som t.ex. stadsplanekommittén. Troligtvis har många märkesmän i stadens historia Sandelin att tacka för gator namngivna efter sig: Chydenius, Falander, Roos, Renlund, Libeck osv.

Fastän Sandelin hade svenska som modersmål deltog han aktivt i de finsk-hetssträvanden som tog fart i staden på 1890-talet. Han var en av de ledande krafterna för ungfinnarna och han var med om att grunda föreningen "Kokkolan Suomalaiset" samt var dess ordförande.

Sandelin deltog i grundandet både av den finska folkskolan och den finska samskolan i staden. Han stödde även Pohjanpalos projekt för grundandet av en finsk folkskola i Yxpila.

Svensk och finsk
litteratur,
skrivtillbehör,
kontorsutensilier,
fotografartiklar,
parfymer m. m., m. m. |
Sandelins Bokhandel.

Österbottningen 26.11.1918

Myytävänä.
Suomalaista ja ruotsalaista
Kirjallisuutta
.....
Kirjoitustarpeita,
Konttoritarpeita,
Valokuvaustarpeita,
Parfyymeja y. m. y. m.
Sandelinin Kirjakaupassa.

Rektor J.F.Sandelins bokhandels
annons. Tidningen Kokkolan
Uutiset 4.1.1917.

Stadsfullmäktiges 40-årsjubileum till ära fick Sandelin i uppdrag att skriva en historik över Gamlakarleby stad. *“Gamlakarleby stads historia 1879-1919”* gavs ut strax inför stadens 300-årsjubileum. Trots författarens finskhetsympatier översattes verket aldrig till finska.

Sandelin flyttade bort från Gamlakarleby 1926, då han blev utnämnd till äldre lektor vid svenska lyceet i Borgå. Ett par år senare flyttade han till Åland, där han fick tjänst som kyrkoherde i Geta. Han blev kontraktsprost 1936 och han berättas ha uträttat kyrkliga förrettningar ännu vid en ålder av långt över 80 år, då veterligen som en av landets äldsta präster.

Källor:

- Märkesmän och -kvinnor i Karlebynejden
- Pulakka, Pentti (red.) 1995: Keskipohjalaisia elämänkertoja
- Tidningen Kokkola 13.8.1901,
Nationalbibliotekets digitala samlingar
- Tidningen Kokkolan Uutiset 4.1.1917
Nationalbibliotekets digitala samlingar
- Vi Neristassbor rf, Karleby hembygdsarkiv.
- Österbottningen 2.8.1901, 26.11.1918,
Nationalbibliotekets digitala samlingar

